

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.98

О.В. Бочковий

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність та ефективність контрольної діяльності суду в Україні, на підставі чого пропонується запровадити, як експеримент, перевірку прийнятих судових рішень іншими суддями, вибраних у автоматизованому режимі за умови відсутності будь-якої ідентифікуючої інформації з метою збільшення рівня довіри населення до суду.

Ключові слова: *суд, функції суду, правосуддя, судовий контроль, самоконтроль, апеляція, касація, ефективність, довіра.*

В статье рассмотрено сущность и эффективность контрольной деятельности суда в Украине, на основании чего предлагается внедрить, в качестве эксперимента, проверку принятых судебных решений другими судьями, избранными в автоматизированном режиме при условии отсутствия какой либо идентифицирующей информации с целью увеличения уровня доверия населения к суду.

Ключевые слова: *суд, функции суда, правосудие, судебный контроль, самоконтроль, апелляция, кассация, эффективность, доверие.*

In the article the essence and effectiveness of the control of the court's activities in Ukraine, on the basis of which it is proposed to introduce, as an experiment, review of the court decisions of other judges elected by an automated mode in the absence of any identifying information with the aim of increasing public confidence in the court.

Key words: *the court, the functions of the court of justice, judicial control, self-control, appeal, cassation, efficiency, trust.*

Конституцією України суд наділяється значенням основного гаранта, що забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Саме на суд як орган судової влади суспільство покладає особливу відповідальність за правильне застосування законів, утвердження режиму законності в державі.

Принцип пріоритету прав і свобод людини адресований усім гілкам державної влади та зобов'язує останніх до його дотримання. Однак саме

суд, не будучи залежним від кожної гілки влади і володіючи конституційними гарантіями цієї незалежності, виступає як універсальний засіб захисту прав і свобод громадянина.

Однак сучасні реалії судової системи не дають підстави стверджувати, що суд є гарантованим засобом захисту прав і свобод громадянина. Отже, контролюючи засоби та заходи є неефективними, що виливається в масовій недовірі населення до судової влади, докази чого будуть наведені нижче. Крім того, значна частина обговорюваних як теоретиками, так і практиками проблем стосуються підвищення контрольної діяльності суду щодо окремих органів та установ, переважно правоохоронних. Та не меншої уваги потребують проблемні питання контролю за діяльністю самого суду.

Однак перш ніж пропонувати шляхи вдосконалення контролю за ефективністю судової влади, необхідно з'ясувати основні здійснювані нею функції. Ураховуючи те, що найбільшої небезпеки правам та законним інтересам громадян можуть завдати неправомірні дії під час вчинення або ж розслідування кримінальних правопорушень, зупинимося на розгляді кримінально-процесуальної діяльності суду, тобто його процесуальних функцій.

Так, у науці кримінального процесу давно триває суперечка щодо поняття "процесуальна функція". Одні науковці зазначають, що це окремі напрями кримінально-процесуальної діяльності [21, с. 14]. Інші, більш конкретизуючи наведене визначення, твердять, що це визначені законом головні напрями кримінально-процесуальної діяльності [15, с. 12]. Треті, що це виражені в законі головні напрями процесуальної діяльності, які реалізують самостійні суб'єкти, котрим для досягнення відповідних цілей надано широкі права і повноваження для активної участі у кримінальному судочинстві [1, с. 13].

Наведені різночитання не змінюють сутності: кримінально-процесуальні функції – це визначені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються для реалізації завдань кримінального судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі в справі з метою захисту своїх законних інтересів. Таким чином, кримінально-процесуальна функція дозволяє визначити призначення та роль учасника процесу в кримінальному судочинстві [11, с. 23].

Винятковість судової влади полягає в тому, що насамперед вона має свою чітко окреслену компетенцію – здійснення правосуддя. Жодний інший орган державної влади та управління не має права взяти на себе компетенцію судової влади. Імперативно сформульоване положення ст. 124 Конституції України ("Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається") не залишає з цього приводу будь-яких сумнівів. Але, крім здійснення правосуддя, судова влада має й низку інших

повноважень, що належать їй і реалізуються нею. До таких повноважень належить контроль за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових та службових осіб у разі їх оскарження до суду; контроль за законністю та обґрунтованістю арештів і проведення дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян, передбачених статтями 29, 30, 31 Конституції України [11, с. 7–8].

Наведені вище повноваження можна назвати й функціями судової влади, проте не всі науковці з цим погоджуються. Одні вважають її поліфункціональним феноменом, інші монофункціональним владним утворенням.

Прихильники першої точки зору беруть до уваги те, що суд діє на різних стадіях конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального процесу. Тому його діяльність спрямована на вирішення завдань, які мають значення як для окремих стадій процесу, так і для правосуддя в цілому. Наведене означає наявність декількох судових функцій – правосуддя, судового контролю, встановлення юридичних фактів тощо.

Друга точка зору виходить із того, що один державний орган повинен виконувати тільки одну функцію. Аналізуючи діяльність суду, деякі вчені такою функцією визнають правосуддя [22, с. 172]; інші – захист прав і свобод людини та громадянина [14, с. 51].

Аналіз теоретичних джерел і власні спостереження дають підстави стверджувати, що захист конституційних прав громадян є не стільки самостійною функцією суду, як підґрунтям, основою для реалізації окремих функцій суду, до яких слід віднести функцію правосуддя та судового контролю.

Таким чином, урахувавши вищевикладене, більш вдалим є поліфункціональний підхід до дослідження судової влади в кримінальному судочинстві. Із таким твердженням погоджується Д. Філін, зазначаючи, що суд діє на різних стадіях кримінального процесу, завдання яких відрізняються, а тому й реалізує різні, притаманні йому функції.

Отже, ми дійшли висновку, що суд виконує дві основні функції: правосуддя й судового контролю. Однак при здійсненні правосуддя найбільш яскраво вираженою є регулятивна функція держави, тоді як при виконанні судового контролю судовими органами реалізується контрольна діяльність держави та виконується охоронна функція [4, с. 447].

Судовий контроль у сучасній юридичній літературі визнається самостійною організаційно-правовою формою реалізації судової влади [12, с. 5; 27, с. 3]. Н.Г. Муратова визначає судовий контроль багатфункціональною кримінально-процесуальною діяльністю суду, покликаною забезпечити захист конституційних прав і свобод особи в досудовому провадженні, у вищих судових інстанціях й при виконанні процесуальних рішень, які гарантують безпосередню перевірку законності та обґру-

нтованості процесуальних дій і рішень у кримінальному судочинстві [16]. Розширено тлумачить судовий контроль і Н.Н. Ковтун, зазначаючи, що судовий контроль є системою передбачених кримінально-процесуальним законом засобів, спрямованих на реалізацію конституційних функцій судової влади, покликаних, у кінцевому підсумку, до недопущення незаконного та необґрунтованого провадження прав особи в кримінальному процесі, до її поновлення у цих правах або можливої їх компенсації засобами права [9, с. 14].

Особливого значення судовий контроль набуває на досудових стадіях кримінального процесу, коли існує висока ймовірність необґрунтованого обмеження чи порушення конституційних прав і законних інтересів громадян у рамках оперативно-розшукової справи, під час виявлення та попередження злочинів або в межах кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень. Саме тому Конституція України передбачає судовий порядок обмеження найважливіших конституційних прав людини, зокрема права на свободу і особисту недоторканність, права на недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також право на судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб.

Слід зазначити, що в літературі судовий контроль визнається по-різному, що обумовлено дискусією про його правову природу.

В. Галузо під судовим контролем розуміє самостійну кримінально-процесуальну функцію суду, яка виявляється в перевірці законності та обґрунтованості рішень про затримання, арешт та продовження строків тримання під вартою і застосування заходів до усунення неправомірного позбавлення волі підозрюваних та обвинувачених [2, с. 15]. На думку В.М. Тертишника, “судовий контроль за додержанням законів органами досудового слідства – це окрема форма діяльності суду, що впливає з покладеної на нього функції захисту прав і свобод людини та здійснюється шляхом надання судом дозволу на певні процесуальні дії, пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод громадян, та контроль за законністю їх проведення” [24, с. 437]. А.П. Гуськова вважає, що судовий контроль у досудовому провадженні є способом реалізації судової влади шляхом правосуддя [5, с. 14]. В.П. Кашепов зазначає, що “судовий контроль у кримінальному судочинстві – це своєрідна, передбачена законом процесуальна діяльність, яка примикає до правосуддя” [8, с. 70]. А.Р. Туманянц до ознак, що характеризують контрольну функцію суду, віднесено: 1) у перебігу здійснення цієї діяльності не вирішується питання про винність або невинність особи, притягнутої до кримінальної відповідальності; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційний принцип недоторканності особи; 3) суд здійснює

перевірку рішень органів досудового слідства, пов'язаних із закінченням провадження у справі в цілому на досудових стадіях процесу [25, с. 20].

М. Гузела зазначає, що контрольна функція суду характеризується такими ознаками: 1) при здійсненні контрольної діяльності не вирішується питання про винність або невинність особи, притягнутої до кримінальної відповідальності; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, що обмежують конституційний принцип недоторканності особи; 3) суд здійснює перевірку рішень органів досудового слідства, пов'язаних із закінченням провадження у справі [4, с. 447]. На нашу думку, не слід отожднювати судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу із правосуддям. Правосуддя є діяльністю спеціально уповноважених на це державних органів – судів, пов'язана із розглядом та вирішенням у судовому засіданні конкретних справ у суворій відповідності із встановленими законом процедурами конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства і застосуванням норм кримінального права [26, с. 64–65].

Усе вищевказане дозволяє сформулювати доволі чітке уявлення про судовий контроль як одну з основних судових функцій у кримінальному процесі. Та й без сформульованих науковцями положень будь-який юрист має уявлення про сутність судового контролю у кримінальному процесі.

Якщо ж абстрагуватися від кримінального процесу й запропонувати людині без юридичної освіти подати своє бачення поняття судовий контроль, то отримаємо досить несподівані відповіді. Так, опитування близько сорока осіб показало, що, приблизно половина респондентів-неюристів не бачать різниці між словосполученнями “судовий контроль” та “контроль суду”, де об'єктом контролю виступає сам суд.

Такий результат у юристів викличе посмішку. Але не усвідомлюючи цього, респонденти вказали на вкрай важливу проблему судової влади в Україні, яка сьогодні не дозволяє провести судову реформу та хоча б трохи підняти рівень довіри населення до суду. Як зазначалося вище, надзвичайно важливо звернутися до підвищення ефективності контролю за діяльністю суду.

Задекларовані приписи та законодавчі норми досить доступно доводять основні вимоги для здійснення правосуддя. Проте реалії сьогодення констатують надзвичайно низький рівень довіри до судової влади та правоохоронної системи загалом. Так, за даними досліджень українським судам довіряють не більше 2–3 % громадян, причому довіра до них різко впала за останні роки. Як пише “Кореспондент”, вина в тому корупція, за поширеністю якої серед суддів Україна виходить у європейські лідери. “До національного рекорду – 2,5 %, зафіксованого наприкінці 2009 року, залишилося зовсім небагато”, – пише видання. На думку експертів

партів, падіння цього антирекорду неминуче, адже частка українців, які взагалі не підтримують дії суддів, за період з 2010 по 2012 роки зростає з 43,4 % до 61,5 % [3; 17; 18].

За твердженням заступника директора Центру політико-правових досліджень Романа Куйбіди довіра до судової влади залишається на вкрай низькому рівні внаслідок залежності суддів, враження судової системи корупцією, безкарності суддів, а також відсутності будь-яких позитивних сигналів з боку політичної влади і самих суддів щодо необхідності судової реформи [13].

Подолання кризи судової влади можливе тільки шляхом радикальних змін. Адже ми спостерігаємо, що традиційні засоби не ефективні. Так, 8 квітня 2014 року прийнято Закон України "Про відновлення довіри до судової влади в Україні" [6], який визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності й справедливості.

Та ефективність прийняття вказаного закону потребує перевірки часом. Проте вже сьогодні на думку спадає вислів відомого письменника й антрополога Карлоса Кастанеда: "Усі можуть бачити, хоча ми вибираємо не пам'ятати те, що бачимо", з його бестселлера "Колесо часу" [7, с. 177]. Спочатку витрачається надзвичайно багато сил, часу, людських і фінансових ресурсів для прийняття закону, відбувається його доведення до громадськості для своєрідного інформаційного резонансу. А от коли доходить до його виконання, то всі чомусь "забувають" про його існування.

Повертаючись до проблеми судового контролю варто зазначити, що на судову систему передбачені певні важелі впливу для відновлення порушених прав та свобод. Має місце судова ієрархія в перегляді судових рішень шляхом апеляції та касації, тобто внутрішній контроль. Крім того, з набранням чинності в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України стало можливим реалізувати конституційну вимогу щодо можливості участі народу в здійсненні правосуддя. Так, ч. 4 ст. 124 Конституції України [10, с. 46] закріпила принцип судочинства, згідно з яким народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних, здійснюючи зовнішній контроль.

Система контролю стандартизована й існує століттями. Але життя не стоїть на місці. Експеримент став основою новотворення в усіх сферах людського життя. Чому судова влада має бути винятком?

Тим більше, як убачаємо з вищенаведених фактів, ефективність сучасних важелів контролю є недостатньою, а тому вважається цілком виправданим запровадження "контролю суду" самими суддями, так би мовити

“самоконтроль”. У такому випадку можемо говорити про судовий контроль у його буквальному розумінні, що є хоч і радикальним, проте надзвичайно дієвим засобом. Сутність такого контролю: після розгляду судом кримінального провадження або інших матеріалів, які потребують винесення відповідного рішення чи вироку, до набрання чинності такого рішення, фабула справи в електронному вигляді зі зміненими особистими та регіональними даними надсилається різним суддям (кількість може встановлюватися залежно від важливості прийнятого рішення), які обираються автоматизованою системою. Судді на підставі розгляду фабули мають дати юридичну оцінку та прийняти рішення. Якщо більшість суддів приймуть інше рішення, ніж те, яке прийняв призначений у справі суддя, то є сумніви в законності прийнятого рішення. Тобто, як мінімум, є підстави для оскарження такого рішення та службового розслідування щодо компетентності чи законслухняності судді.

Запропоновані заходи можуть бути застосовані як експеримент на окремому районному суді або ж щодо конкретних категорій проваджень. І тільки в разі позитивних результатів може бути розглянуте подальше впровадження в практику роботи суду таких рекомендацій.

Крім того, розглядувані заходи самоконтролю стануть ще одним прикладом раціонального використання можливостей інформаційних систем у правосудді. Тим більше, пропозиції розширення можливостей захисту прав та свобод громадян і забезпечення законності за рахунок новітніх інформаційних технологій неодноразово розглядалися науковцями. Так, професор Б.Г. Розовський пропонує раціоналізувати процес ознайомлення з матеріалами кримінального провадження шляхом використання можливостей комп'ютерної техніки для економії часу. Особливу цікавість викликає пропозиція щодо розробки системи моніторингу судових рішень та її суміщення з автоматизованою базою нерозкритих злочинів. З'явиться можливість об'єктивувати діяльність громадських правозахисних організацій, актуалізується роль приватних детективних агентств [19, с. 12–13].

Такі заходи жодним чином не вплинуть на незалежність та об'єктивність судової влади, адже це за своєю суттю є самоконтролем судової влади, що зведе до мінімуму можливі зловживання і, як результат, значно підвищить рівень довіри населення.

Судова влада – це той новий політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення побудувати на українській землі правову державу, засновану на доктрині поділу влади. Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має особливу перевагу перед іншими гілками влади. І полягає ця перевага в тому, що не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю [20, с. 16].

Використана література:

1. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти : конспект лекцій / С. А. Альперт. – Х., 1995. – 28 с.
2. Галузо В. Н. Судебный контроль за законностью и обоснованностью содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых на стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 – Уголовный процесс ; Криминалистика; Судебная экспертиза / В. Н. Галузо. – М., 1995. –29 с.
3. Голубов А. Уровень доверия украинцев к государственным и политическим институтам упал до исторического минимума // Кореспондент, 27 червня 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1575160-korrespondent-padayushchaya-bashnya-uroven-doveriya-kgosinstitutam-ukrainy-opustilsya-do-kriticheskoy-otme>.
4. Гузела М. Контроль за законністю дій і рішень органів досудового розслідування як самостійна функція суду / М. Гузела // Вісник львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 447.
5. Гуськова А. П. К вопросу о судебной защите прав и свобод человека, гражданина в российском уголовном судопроизводстве / А. П. Гуськова // Российский судья. – 2005. – №6. – С. 14.
6. Закон України “Про відновлення довіри до судової влади в Україні”. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 23, ст. 870 // Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>.
7. Кастанеда К. Колесо времени / Карлос Кастанеда ; [перев.с англ.]. – К. : “София”, Ltd., 1999. – 288 с.
8. Кашепов В.П. Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 70.
9. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России / Н. Н. Ковтун. – Н.Новгород : Нижегород. правовая акад., 2002. – 332 с.
10. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. – Х. : Ранок, 2014. – 65 с.
11. Кримінальний процес України / За ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. – Х. : “Право”, 2000. – 480 с.
12. Кузнецова О. Е. Конституционно-правовые основы судебного контроля судов общей юрисдикции / О. Е. Кузнецова // Российский судья. – 2004. – № 5. – С. 5.
13. Куйбіда Р. Ключові виклики у сфері правосуддя в Україні “Україна: Стратегія Реформ” / Куйбіда Роман // Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/publicna-administratsiia/administrativna-reforma/1737-ukraina-stratehiia-reform.html>.
14. Лазарева В. А. Судебная власть и уголовное судопроизводство / Л. М. Лобойко // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 51.
15. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : [навч. посібник] / Л. М. Лобойко. – К., 2005. – 456 с.

16. Муратова Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2004. – // <http://kalinovskyk.narod.ru/b/avtohref/muratova.htm>.

17. Олійник А. Р. Рівень довіри до суду в Україні // Міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція "Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності" (5 березня 2013 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?catid=65:6-0313&id=481:050313-04&Itemid=80&lang=ru&option=com_content&view=article.

18. Рівень довіри до українських судів наближається до абсолютного мінімуму // Кореспондент, 12 жовтня 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1405614-korrespondent-riven-doviri-do-ukrayinskih-sudiv-nablizhaetsya-do-absolyutnogo-minimumu>.

19. Розовский Б. Г. Народный следователь и народный суд: из прошлого в будущее / Б. Розовский // Юридичний вісник України. – 2014. – №27 (5–11 липня). – С. 12–13.

20. Стефанюк В. Судова влада як основна гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В. Стефанюк // Право України. – 2001. – № 1. – С. 16.

21. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – 470 с.

22. Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. – М., 2003. – 720 с.

23. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: [підручник] / В. М. Тертишник. – [4-те вид., доп. і переробл.]. – К., 2003. – 1120 с.

24. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2002. – 1056 с.

25. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства / А. Р. Туманянц. – Х.: Основа, 2000. – 108 с.

26. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: науч.-практ. комент / под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2003. – 960 с.

27. Чепурнова Н. М. Судебный контроль в Российской Федерации: проблемы методологии теории и государственно-правовой практики / Н. М. Чепурнова. – Ростов н/Д, 1999. – 224 с.

УДК 340.135:34.047

О.І. Левченко

ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У статті звернено увагу на обов'язкові вимоги щодо ефективної правотворчості в державах перехідного типу. Виявлено закономірності, етапи правотворчого процесу. Доведено, що модельне законотворче проектування повинно мати під собою фактичні соціальні відносини й адекватно закріплювати їх у праві. У першу чергу, йдеться про відносини щодо власності та влади. У державах перехідного типу це зробити дуже важко з багатьох причин: влас-